

A

PHILOSOPHIAI MÓDSZEREK

AKADÁLYAIRÓL.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

HORVÁTH CYRILL

TISZTELETI TAGTÓL.

PEST,

EGGENBERGER FERDINÁND MAGY. AKAD. KÖNYVÁRUSNÁL.

—
1868.

A PHILOSOPHIAI MÓDSZEREK AKADÁLYAIRÓL.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

HORVÁTH CYRILL TISZTELETI TAGTÓL.

(Olvastatott az 1868-diki ápril 20-dikán tartott ülésben).

1. §. Elágazó nézetek.

Elhárítottuk immár azon methodologiai akadályt, mely a philosophiára, mint tudományra vonatkozó nézetek ingadozásából keletkezett. Hogy a lelt akadályok között legelőször is arra forduljon a figyelem, azt a kitűzött feladvány természete hozta úgy magával. Idővesztetéssé válnék bizonyára bármily gondoskodás a philosophia tudományos módszere körül, ha előbb azt sem tudnók határozottan kijelenteni, vajon a philosophia tudomány-e vagy nem. E vitapont meghaladása főleg nálunk, a gondolatok polezára emelt képzeletek dúlakodása miatt, szükségletté lőn.

Csalatkoznék mindamellett, a ki e vitapont meghaladása után a methodologia ügyének állását valamennyi oldalról biztos állapotban levőnek gondolná. Az arról való meggyőződés, hogy a philosophia tudományos voltának megismerése naponként inkább terjedez, továbbá annak határozott kijelentése, hogy a philosophia nem is lehet más, mint tudomány, emelt ugyan gátot bizonyos tévírány elhatalmasodása ellen; de korántsem zárt el minden forrást, melyekből a methodologiai akadályok eredni szoktak. És e körülmény miatt helyén lesz, ha itt a kérdés alatti ügy jelen állapotának részletezésébe becsátkozunk.

Két dolog adta magát elő: a philosophia tudományos voltának megismerése, meg e tudományos voltának kijelen-

tése. Sem emez sem amaz nem szükkölködik bizonyos hatás és következmény nélkül; de más a hatás és a következmény az egyik, más a másik részéről. Az, hogy a philosophia tudományos voltának megismerése naponként inkább terjedez, már csak azért sem felütlő, mert folyamatát egyedül az egyéni nézetek ingadozásának szeretik tulajdonítani. Felütlő ellenben a hatás, valahányszor az jelentetik ki határozottan, hogy a philosophia nem is lehet más, mint tudomány. De válhatnék-e felütlővé, ha a kiemelt határozottság alapja az egyéni nézetek alapjánál mélyebben nem rejlenék? Bizvást állíthatjuk, hogy nem. Ha nem, hol rejlik tulajdonképen azon alap?

A csapongó képzelem és az ingatag önkény határai között nem; mert az tartozik épen az egyéni nézetek sorához, a mi ott veszi eredetét. A kijelentési határozottság alapjának eredete másutt keresendő. De hol? Annyi bizonyos, hogy onnan, hol a szóban forgó határozottság alapja érvényesül, az egyéni nézetek alapjának hátrálnia kell. E hátrálás sem történik ugyan az utóbbi alap részéről minden ellenkezés nélkül; ellenkezzék azonban bárhogyan, sohasem fejt ki oly erőt, minő az előbbi alapot hatályosítja. E pont idézte elő azt a meggyőződést, mely szerint az említett kijelentés határozottságának alapja magában a philosophia eszméjének eredeti, tehát elvitázhatlan súlyosságában rejlnék tartatik. És mivel ezen eredeti súlyosság tisztán tárgyi fölhasználása többször eredményezett már oly fordulatot, mely a philosophián belül dúlakodó egyéni nézetek uralmát meghiúsította, létesült egy, mindenkép oda törekedő párt, hogy a philosophia átértett hatályossága se az egyéni nézetekre való hivatkozást, se az e hivatkozás által szerzett diadalokat egészen meg ne akasztza.

Különösen két pártnak működése tárl itt most már föl előttünk. Egymáshoz való viszonyulásuk alakját a „küzdés” szó fejezi ki. Nincs bölcsészeti föladvány, melyhez hozzá nem szólnának; de míg az egyik a maga működésének álláspontját a philosophia fejlődésének szükségességén belül találja föl; addig azt a másik azon kívül, az esetleges viszonyok határai közé helyezgeti. Innen azután a kiindulási pontok, a tárgyalási szempontok és a törekedés irányainak különbözősége.

Hasonló különbözőségbe ütközünk akkor is, midőn ama két párt e tétel fölött vitatkozik: a philosophia tudomány. Nagyon természetes, ha ilyenkor e tétel ily kérdéssé alakul: mi a philosophia, mint tudomány? És mivel ilyenkor a philosophia fogalma van a tudomány alá rendelve, következőleg mivel ilyenkor a philosophia fogalma mindazt magában foglalja, a mi a tudomány fogalmában szükségképeni mozzanat: első azután, a mire válaszolni kell, e tudakolás: mi teszi a tudományt valódi tudományynyá?

Az e tudakolásra adatni szokott válaszokban nincs különbség. Akármelyik párthoz tartozzanak a válaszolók, mindnyájan megegyeznek arra nézve: a) hogy a valódi tudományt tartalom, forma és a közöttük fennálló viszony határozottsága nélkül gondolni sem lehet; b) hogy ezek a philosophiának is lényeges mozzanatai.

Más alakot ölt azonban a gondolatok menete, mihelyt a tudomány említett mozzanatai behatóbban tárgyaltnak; mert akár a tartalom, akár a forma, akár a közöttük fennálló viszony határozottsága kerüljön akkor elő: a válaszok előbbi megegyezését a különbözőség fogja föl váltani. Kell pedig az iménti mozzanatokot behatóbban tárgyalni, valahányszor a rájuk vonatkoztatható kérdések sorából különösen a következők emeltetnek ki: a) mi, hányféle és hol keresendő a tartalom? b) mi, hányféle és hol keresendő a forma? c) miben áll és hol keresendő a közöttük fennálló viszony határozottságának valódi alapja? Valahányszor most e kérdésekkel a végből foglalkodunk, hogy titkaikba élesebben behassunk: a foglalkodásnál igényelt kiindulási pontot, és a tárgyalást leköttő szempontok különbözőségeivel együtt elének tárulnak ama nézetek is, melyek, az érintett pártok irányaihoz való ragaszkodáson fölül, azon különleg megvalósítandó cél is elárulják, melynek tekintetéből egymással ellenkeznek. Miben áll e különleg megvalósítandó cél?

E nézeteken azonnal meglátszik az egyoldalúság. Mivel pedig onnan, a hol magát a nézetbeli egyoldalúság megfészkelte, sohasem hiányzik a rideg önállóság után való törekedés: láthatni, hogy azon cél, melynek tekintetéből a nézetek egymással ellenkeznek, nem más, mint a kizáró önállóság. Egyik nézet sem akar a másik alá rendelkezni. Mind-

egyik azt vitatja, hogy az igazság egyedül az ő részén van. Természetes azután, ha a kiindulási pontok színtűgy, mint a tárgyalási szempontok, egyoldalúak. Hiszen a választásuk perczében alkalmazott nézetek is egyoldalúak voltak. Nem lehet tehát fölötté, ha sem a kiindulási pontok, sem az irányosító szempontok nem mutatnak oly simulékonyságot, mely az egymásba való átképződésnek vagyis a kölcsönös kiegészítés útján előhozandó kiegyenlődésnek szükségképeni feltétele. Innen az a csökönyösség, meg az a léhító élettelenység, mely a tudomány lényeges mozzanataival behatóbban foglalkodók eljárása iránt mutatkozik. Innen az oly működés irányában gyakoroltatni szokott közönyösség is, mely az elvontan merrev nézeteket mozgásba hozni, s ez által a kiindulási pontok meg az irányosító szempontok egymáshoz való simulását annak módja szerint, vagyis határozott módszerrel élve, akarja kieszközölni.

Alkalmilag fölhasználhatóság végett jegyezzük most már meg a következő pontokat: 1) a tudomány lényeges mozzanataival foglalkodók több irányban működnek; 2) ezen irányok majd tárgyi, majd alanyi, majd öszszerű jellegűek; 3) a működhetőség okáért választott álláspontok, kiindulási pontok és szempontok alkalmazása még mindig olyan, mely a philosophiai módszerek ügyének akadályára van; 4) az érintett álláspontok, kiindulási pontok és szempontok vagy olyanok, melyek a philosophiai eszmefejlődés szükségességének, vagy olyanok, melyek ugyanazon eszmefejlődés esetlegességének határai közül voltak kiemelve.

2. §. Tudománybeli tartalom.

Az alkalmilag fölhasználandó pontok megjegyzése után lássuk, hogy ugyan mi az, a mit a különböző irányokhoz szítók a tudomány lényeges mozzanatairól gondolnak. E mozzanatok között első a tartalom. Vannak

a) kiknek állítása szerint a tartalom egy azon tárggyal, melyre a tudományban előjövő ismeretek vonatkoznak. Az ismeret, mint olyan, nem terem, hanem csak azt tükrözi vissza, a mi már van, vagyis azon tárgyat tükrözi csak vissza, melynek behatása nélkül a gondolkodó én az ismeretet

elő nem hozta volna. Az ismeret két tényezőnek, a beható tárgynak t. i. és a gondolkodó ének közös szüleménye. A tárgy adja hozzá a tartalmat, az én a formát. Gondolni sem lehet azonban, hogy a beható tárgy olyasmit adjon az ismerethez, a mivel, saját határain belül, már előbb nem birt volna. Birt tehát a tárgy tartalommal, mielőtt még azt az ismeretnek tárgyává váltakor az ismeret által visszatükröztette. Az így okoskodók e pontig megegyeznek.

Az elágazás jelei akkor kezdenek mutatkozni, midőn az kérdeztetik: hogy mi az valódila a tárggyban, a mi magát az ismeret által visszatükrözteti? E kérdés hallásakor az egyik a tüneményre vagyis a tárgy esetleges határozatainak egységére, a másik a lényegre vagyis a tárgy szükségképeni határozatainak egységére, a harmadik a valóságra vagyis a tárgy tüneményének és lényegének egységére szokott utalni. És mivel ezen egységek között egy sincs, mely több mozzanathól nem állana: a pártolt álláspont köréhez tartozók közül az egyik ezt, a másik amazt emeli a többi fölé. Hogy az így kiemelt és a többinek irányában határozó súlyossággal ellátott mozzanat eleinte csak az egyoldalúság érdekében mozog, azt sem kétségbe hozni, sem tagadni nem lehet. Innen azután az elméletek sokasága. Vannak

b) kik szerint a tudomány tartalma azon egy a tudományban előjövő ismeretekkel. A tudomány, mint olyan, ismeretekből áll. De az ismeret csak az ében és az én által az, a mi. A tárgy, mely az ében kívül van, nem tartozik, nem is tartozhatik az ében belül az én által előhozott ismerethez. A kik őt oda tartozónak itélik, csalódási állapotban élnek. Az én, midőn ismerkedik, sohasem lépi, nem is lépheti át a maga hatáskörét: kellene pedig azt tennie, ha az ismeret tartalmát a kivüle létező tárggyal össze akarná hasonlítani. Csalódás az, midőn azt véljük, hogy mi az igazság szempontjából megítélendő ismeretet a külső tárggyal hasonlítjuk össze.

Látszik ugyan, mintha a gondolkodó én az ismeretet a külső tárggyal hasonlítani össze; de ez valódila nincs úgy. A gondolkodó én sem az ismeretet a külső tárggyal sem az ismeret tartalmát a külső tárgy tartalmával nem hasonlítja össze; hanem az ismeretet magát hasonlítja össze ma-

gával az önmagán belül megismételt ismerettel. Midőn az ismeret igazságáról van szó, azt akarjuk csak tudni, vajon az ismeret meggyezik-e önmagával vagy nem. Ez mutatja, hogy a tudomány tartalma nem a gondolkodó énen kívül, hanem azon belül keresendő.

Megbomlik azonban az így okoskodók egyetértése, mihelyt a tudomány ilyen vett tartalmának közelebbi meghatározására kerül a sor. Némelyek szerint e tartalmat a tudományban előforduló egyes ismeretek teszik. E nézet határozatlan, mert a tudomány nem akárminő, hanem egymásra szorosan viszonyuló ismeretek egésze. Mások szerint e tartalmat csak oly ismeretek teszik, melyek a tudományon belül hasonneműek. De e nézetből is hiányzik még a kellő határozottság. Honnan tudhatjuk, hogy hasonneműek? Sőt ha mindjárt hasonneműek is, válik-e már azért belőlük oly tanegész, mely valamennyi részére nézve szükségképen összhangzó? Vannak végre, kik szerint a tudomány tartalmát azon ismeretek teszik, melyek egy, valamennyi részben szükségképen összhangzó egészet alkotnak, mert egy, közvetlenül igaz, közvetlenül bizonyos és őket bensőleg átható elv vonul rajtuk keresztül.

Tehát egyfelől a tárgy, másfelől a gondolkodó én az, melyekben a tudomány tartalma keresendő. Amazt az egyoldalu objectivizmus, emezt az egyoldalu subjectivizmus állítja. Ezen állítás, bárhol történjék, mindig egyoldalu; mert egyoldaluak az álláspontok is, melyekről megindítatik. De a mi egyoldalu, az hiányos, a mi pedig hiányos, az, hogy czéljának megfelelőhessen, kiegészítést szűkséggel. E szükségelés vizsgálatot sürget, hogy az, a mi kiegészítendő, és az, a mi által a kiegészítés végrehajtható, napfényre jöjön. Pontok, melyeken itt nyomhagyás nélkül nem szabad átosonnunk.

3. §. Objectivizmus.

Az objectivizmus nézete szerint minden tartalom a tárgy által adatik. De hogy az adott tartalom a tudomány valódi tartalmává lehessen, a tárgy bizonyosságot tartozik önmagáról tenni a gondolkodó énen; mert a tudomány ismeretekből álló egész, az ismeret pedig csak az énen valósul meg. Mi

mutatja, hogy a tárgy csak az önmagáról való bizonyosságtétel által vesz részt az ismeret előhozásában. A mely tárgy az ilyen mű bizonyosságtételre nem képes, vagy ha képes, arra, az akadályok elháríthatatlansága miatt, nem vállalkozhatik, az az ismeret országában sohasem léphet föl, mint tényező.

Igaznak bizonyuland ezen állítás akkor is, ha az ismeret mivolta bonczkés alá vétetik. Az ismeret ugyanis valamely adott tárgynak, mint meghatározott tárgynak gondolása. Akárhol jöjön tehát elő az ismeret, a tárgy, a gondolat, meg ezek egymásra való viszonylása sohasem maradhat el. Nem maradhat el

a) a tárgy, melyet az adottság és a meghatározottság emel ki a létezők sorából. Az adottság nem maradhat el, mert az ismeret csak azt tükrözheti vissza, a mi már létezik. A meghatározottság nem maradhat el, mert e nélkül az ismeret tárgyát a többitől nem lehetne megkülönböztetni. Megjegyzendő azonban minden más előtt, hogy az objectivizmus e meghatározottságot, mint létezőt, magában a tárgyban találja föl. Itt gyökeredzik az ő alapnézete, mely szerint az ismeret országában nem az objectum alkalmazkodik a subjectumhoz, hanem a subjectum tartozik alkalmazkodni az objectumhoz. Mily érvényességi hatalommal ruháztatott legyen már föl ezen alapnézet, azt a tapasztalati tudományok művelőinek eljárása leginkább tanúsítja. Annyira ment már e pontot illetőleg a dolog, hogy némelyek mindazt, a mi ezen alapnézetnek vakon nem hódol, az ábrándvilági hősök idétlen agyszüleményei közé iktatják. Az ismeret dolgában, a tárgyi határozottságon kívül, nem akarnak más hatalomnak engedni.

E határozottság a létbeli vagyis azon határozatok egysege, melyekben a gondolással szemközt álló lét teszi önmagát: nem egyéb tehát a már többször említett tárgy, mint az önmagát saját határozataiban tevő lét. Következéleg a tudomány tartalmának forrása a lét öntevésében keresendő. És valóban a mi önmagát nem teszi, az sem valahol másban, sem önmagán belül nem tesz arról bizonyosságot, hogy létezik, arról, mint ismereti tárgyról, mint tartalmat nyújtóról beszélni sem lehet. Második mozzanat, mely az ismeretből ki nem maradhat,

b) a gondolás. Az úgynevezett subjectum ennél fogva lesz az ismeret valódi subjectumává. Ezt az objectivismus sem tagadja. Ellenmondás nélkül nem is tagadhatja. Azért emeljük ki ezen oldalt, hogy az a nyomatékoság, melylyel az ismeret határai között bír, annál inkább felőtöljék. Kíváncsok is e helyen a felőtülés, mert az objectivismus hiányainak ki-puhatolását elősegíti.

Ha körébe lépünk, első, a mivel ott érintkezni fogunk, ezen alaptétel: *nilhil est in intellectu, quod non prius fuerit in sensu*. Oly tétel, mely az ott érvényre juttatott nézetek irányait azonnal elárulja. A subjectum tabula rasa; az objectum a tartalom dolgában minden. A gondolás, mint olyan, nincs ellátva eredeti határozottsággal: következőleg minden határozottság, mely a gondolást éri, egyedül az önmagát tevő tárgy okozmánya.

Ha kérdezzük, vajon az a határozottság, melyet a tárgy a gondolkodó énbén előidézt, azon-e már az ismerettel vagy nem: azt fogjuk hallani, hogy nem; mert az ismeret csak akkor áll elő, ha az én a benne okozott határozatokat elfogadja, ha az elfogadottakat egybeköti, az egybekötötteket pedig a rúható tárgyra visszaviszi. Azonfelül mivel a tudományban nem a puszta, hanem a hű visszatükrözésről van szó, a tudományt gondolkodva szerkesztő én arról is meg akar győződni, vajon a visszatükrözött tárgy igazán olyan-e, a minőnek őt ismeri. Mire mutat ez?

Arra, hogy a gondolkodó én sem a határozatokat ol nem fogadhatná, sem az elfogadottakat egybe nem köthetné, sem az egybekötötteket a tárgyra vissza nem vihetné, ha magát e működések foganatosításakor éppen úgy nem tenné, a hogyan magát a létező tárgy akkor tette, midőn benne a határozatokat előidézte. Teszi tehát önmagát a gondolkodó én is.

Továbbá lehetséges-e, hogy a gondolkodó én a benne előidézt határozatokat a rá öntevőleg ható tárgyra visszavigye, ha azt önmagától és önmagát attól meg nem különbözteti? Teljességgel nem. Ha nem úgy az én, midőn ismeretet létesít, két különböző tehetségről tesz bizonyosságot. E tehetség: a fogékonyság és az öntevőség. Fogékony a benne más által előidézt határozatok irányában; öntevő az általa folyamított működések tekintetéből.

De a gondolkodó én azt a tárgynak önmagától és önmagának ama tárgytól való megkülönböztetését sem hozhatná létre, ha egyfelől a tárgynak, másfelől meg önmagának tudatával nem bírna. E viszonyok között a tudat szükségképeni föltét. Más azonban az eredmény, ha csupán objectiv, más, ha csupán subjectiv irányban tényezkedik. Az objectiv tudat világtudatnak, a subjectiv tudat öntudatnak szokott nevezetn. Amaz azt tükrözi vissza, a mi a gondolkodó énen kívül, emez azt, a mi azon belül van.

Ezek után érintsük meg ama mozzanatokat, melyek a methodologiai eligazodhatás ügyének hasznára lehetnek. Ilyféle mozzanatok a következők: 1) midőn az ismeret alanya önmagát teszi, arról tesz bizonyosságot, hogy a létezők sorában ő is létezik; 2) midőn az ismeret alanya önmagát gondolja, arról tesz bizonyosságot, hogy ő az ismeret puszta tárgyától lényegileg különbözik; 3) midőn az ismeret alanya valódiilag ismerkedik, arról tesz bizonyosságot, hogy ő nemcsak teszi és gondolja önmagát, hanem tudatával is bír annak, hogy önmagát teszi és gondolja.

E pont hatályosságánál fogva hozhatjuk még itt föl a következőket is: a) midőn az ismerkedő alany magát öntudatosan teszi és gondolja, a többi között ismeretere jut azon bizonyosságtételnek is, mely szerint az ő léte, a létezők sorában, viszonylag azonos és viszonylag különböző levén oly létegyiség mely önmagában meg van különítve. Tehát nem tabula rasa, sem nem abstractum, miként azt az intellectualismus állítani szokta. b) Midőn az ismerkedő alany magát öntudatosan gondolja és teszi, a többi között ismeretere jut azon bizonyosságtételnek is, mely szerint az ő gondolása nem általános, hanem viszonylag azonos és viszonylag különböző levén, oly gondolási egység, mely eredetileg meg van határozva. Tehát ez sem tabula rasa, sem nem üresség, miként azt hirdetni szokták. Midőn pedig c) az ismerkedő alany a maga, mind léteileg, mind gondolásilag megkülönböztetett öszszerű egységét öntudatosan érvényesíti, ismeretere jut azon bizonyosságtételnek is, mely szerint, az ismeret határain belül, sem a subjectum nincs objectum nélkül, sem az objectum nincs subjectum nélkül. Következőleg

c) akárhol jön elő az ismeret, azon belül a tárgynak és a gondolásnak egymásra való viszonylása sohasem fog elmaradni; mert e viszonylás nélkül az ismeret szerkezetének képtelenség. Ez az ok, mely miatt a tudomány tartalmának ügyében sem járhat el az igazán, a ki az említett viszonylás fölfogása- és kezelésekor téves iránynak enged. Ily téves irányban mozog az egyoldalú objectivismus is.

Ezen oknál fogva gáncsolandó benne: 1) az, hogy az ismeret tényezői közül, az objectumnak túlvitt méltányolása miatt, a gondolkodó ént majdnem egészen háttérbe szorította; 2) az, hogy a subjectum öntevőségét a fogékonyság mellett számba sem vette; 3) az, hogy az ismeret közvetlen tartalma, vagyis a subjectumban előidézett határozottságok, és annak közvetett tartalma vagyis a tárgy határozottságai, között fenforgó viszonyt keveset gondolt; 4) az, hogy a subjectum határozottságainak összességében a tárgy által előhozottakat a subjectum által előhozottaktól annak rendje szerint meg nem különböztette; 5) az, hogy az ismeretek valamennyi fajára kellőleg nem ügyelt; 6) az, hogy az említett tételek közül csak ezt juttatta érvényre: nincs subjectum objectum nélkül.

4. §. Subjectivismus.

Egészen más az, a mivel az egyoldalú subjectivismusnál találkozunk. Itt az említett tételek közül a második vagyis ez jutott érvényre: nincs objectum subjectum nélkül. Itt a subjectum minden. A tartalom, melylyel a tudomány bír, egyedül ettől származik. Ha ő nincs, a tudomány sincs, mert nincs okozat ok nélkül. De ha az ismeret csak azt tükrözheti vissza mint tartalmat, a mi már a visszatükrözés előtt is volt; továbbá ha az ismeret egyedül a gondolkodó én által hozatik elő: állítható-e igazán, hogy a tudomány tartalma azonogy a benne foglalt ismeretekkel? Vagy talán ezek az ismeretek a tudománynak csak közvetlen tartalmát teszik, a közvetett pedig, a subjectum határai között ugyan, de mégis valami másban keresendő?

A kutatás itt épen nem fölösleges. Alapatlannak még kevesebb lehet őt mondani. Nem fölösleges, mert ha az ismeret nem önmagát, hanem csak azt tükrözheti vissza, a

mi már a visszatükrözés előtt is volt: akkor a tulajdonképeni tartalom nem maga az ismeret, hanem az, a mit visszatükröz. Lehetetlen, hogy itt ezen okoskodás kiküldetessék. De nem is alaptalan, mert a kérdés alatti földvány természetéből szükségképen következik. Az én folytonos változásokon megy keresztül, melyeknek forrása ö maga. E változások határozatok, melyeket az önmagát tevő én a végből hoz elő, hogy azokban és azok által azzá legyen, mivé eredeti határozottságánál és önmagával való eredeti egységénél fogva, lennie kell. A mennyiben az öntevő én azon határozatokat egymástól és önmagától megkülönbözteti, a tudatot, — a mennyiben önmagát különbözteti meg azoktól, az öntudatot, — a mennyiben pedig, ezen oldalak egymásra való viszonyítása és kiegészítése után, az én azok egységében önmagát, mint öntevőt fogja föl, az ösztudatot szokta előfejteti. És mindezt az én, ha az egyoldalú subjectivismusra hallgatunk, saját erejüleg hajtja végre.

E végrehajtás eredménye azon ideális organismus, melyen belül a gondolkodó én az öntudatosan irányosított abstractio, reflexio és combinatio segédelmével világos ismereteket alkot magának 1) azon, már előhozott határozatokról, melyek a tudat határai között, mint tények, találhatók; 2) azon törvényekről, melyek szerint a tudati tényeket előhozta; 3) azon tehetségekről, melyek által a tényeket ama törvények szerint előhozta. Miknek nyomán bizony lehet most már állítani: hogy az a tartalom, melyet a tudományban előforduló ismeretek visszatükröznek, sajátképen az imént megérintett ideális organismus mezzanataiból áll.

Ezek után ítélve, az egyoldalú subjectivismus a) az ismeret tényezői közül a tárgyat minden befolyástól megfosztotta; b) a subjectum határozatainak összességéből csak azokat méltatta figyelemre, melyek az öntevőség által létesített ismeretekre vagy azok lehetőségének belső feltételeire vonatkoznak; c) az ismeret külső feltételeitől való teljes elvonatkozás után, sem az énnel mint véges, tehát mástól függő lénynak öntevését, sem az ezen öntevés által előhozott ideális világnak keletkezését nem látta el kellő alapossággal; végre d) ő sem terjeszkedett ki az ismeretnek valamennyi fajára.

5. §. Ütegyengetés.

És így sem az egyoldalú objectivismus, sem az egyoldalú subjectivismus nem fejtette meg igazán a tudomány tartalmára vonatkozó föladatát. Hibás mindamellett azok nézete, kik őket minden igazságtól üres agyszüleményeknek tartják. Azért, mert az egész igazság egyiknek sem birtokmánya, korántsem állíthatni, hogy minden igazságtól üresek. Annyi azonban megengedhető, hogy az igazságnak még azon részét sem adták elő valamennyi oldalról megnyugtatólag, melylyel különben bírnak. A kiindulási pontok, a tárgyalási szempontok és az egyoldalulag tartott nézetek miatt nem is voltak arra képesek. Az értelmi álláspontok elvontságánál fogva történt, hogy sem az objectivismus a subjectivismussal, sem ez amavval ki nem egyenlődhett. Az a viszony, melyben egymáshoz állottak, a negativitas merevültségének akadályai közül legkevesebbé sem tudott kibontakozni. És ez ama fogyatkozottság, melyen segíteni kell.

Az objectivismus negative viselkedik a subjectivismus irányában, a subjectivismus hasonlólag negative viselkedik az objectivismus irányában; de viselkedhetnének-e egymás iránt negative, ha, önmagában véve, mindegyik positivum nem volna? Tagadják egymást, mert igenlik önmagukat. Az objectivismus tagadja, hogy az igaz, a mit a subjectivismus állít; a subjectivismus szintúgy tagadja, hogy az igaz, a mit az objectivismus állít; de történhetnék-e ez, ha mindegyik igaznak nem tartaná azt, a mit ő maga állít? Az objectivismus azt állítja igaznak, hogy a tudomány tartalma egyedül a tárgyban keresendő; a subjectivismus ellenben azt, hogy az a tartalom egyedül az énben keresendő. Az „egyedül” szó kölcsönös kizárásra mutat. De kizárhatnák-e egymást kölcsönösen, ha egymástól mindenképen különböznenek. Legkevesebbé sem, mert akkor egymással viszonyban sem állhatnának. Egymástól tehát nem mindenképen, hanem csak viszonylag különböznek. Mi ha igaz, úgy az is igaz, hogy egymással viszonylag azonosak.

Következőleg, a kérdés alatti objectivismus és subjectivismus egymástól csak viszonylag különböznek; mert egymással viszonylag azonosak; azonosak pedig viszonylag,

mert egymástól csak viszonylag különböznek. És íme! most már azon ponthoz jutottunk, melytől mind az objectivismus mind a subjectivismus elvonatkozott, mely elvonatkozás azután szükségképen hozta magával a kiegyenlítés megindításának lehetetlenségét; mert saját megrögzött nézete miatt egyik sem volt többé arra képes, hogy a közöttük és az őket, mint részeket felölelő egész között még mindig fennálló viszony elfogulatlan átértésére vállalkozzék. Azon rögzött nézetben volt az objectivismus épen úgy mint a subjectivismus, hogy ő nem rész az egészen belül, hanem maga az egész. Ezen ellenmondásban rejlik a tudomány tartalma fölött dúlalkodó egyoldalúságnak forrása.

6. §. Concretismus.

Ezen ellenmondás az, melynek fölfedése után a concretismus az érintett nézetek egyoldalúságaival szembe szállott. Nyilatkozatai határozottak, mert az ügyet, melyről szó van, saját alapján ragadta meg. Sem a részeket nem áldozza föl az egésznek, sem az egészet a részeknek. Megadja a részeknek, a mi őket az egészen belül, megadja az egésznek is, a mi őt a részekben és az egyes részekben fölül megilleti. Ama viszonyról, mely a részek és az egész, az egész és a részek között szükségképen fennáll, sohasem feledkezvén meg, mindenütt és mindenben a kiegyenlítés útján jár. Ezen az úton jár akkor is, midőn a tudomány tartalmával foglalkodik.

Álláspontjához való hűségénél fogva legottan kijelenti a concretismus: 1) hogy az ismereten belül sem subjectum nincs objectum nélkül, sem objectum nincs subjectum nélkül; 2) hogy az objectivismus és subjectivismus között kell valaminek lenni, a mi mind a kettővel közös levén, épen úgy benne van mind a kettőben, valamint ezek is, mint részek egészen, benne vannak az ő egészletében; 3) hogy ezen közös valami az egyszerű vagyis az önmagában megkülönböztett igazság, melynek egyik oldalát az objectivismus, másik oldalát pedig a subjectivismus képviseli; 4) hogy mindaz, a mit eddig az objectivismus felhozott, csak az objectív igazságra, vagyis az ismereti tárgynak önmagával való megegyezésére, önmagával való egységére, önmagával való azonosságára vo-

natkozik; 5) hogy mindaz, a mit eddig a subjectivismus felhozott, csak a subjectiv igazságra, vagy is a gondolásnak önmagával való megegyezésére, önmagával való egységére, önmagával való azonosságára vonatkozik; 6) hogy a maga teljességében vett, vagyis a maga öszszerűségében fölfogott ismeret nem vonatkozhatik egyedül az objectiv, vagy egyedül a subjectiv igazságra, hanem vonatkozik a kettő egységére, vagyis vonatkozik az öszszerűleg vett igazságra; kijelenti végre 7) a concretismus, hogy mind a tárgyban mind a gondolkodásban mind a kettő egységében valódiilag csak az teheti az ismeretnek és közvetve a tudománynak tartalmát, a mi azokban igaz.

Épen nem váratlan, ha a concretismushoz szítót, az imént elősoroltak miatt, majdnem valamennyi oldalról megtámadják. Az egyoldalúságot semmi sem hozza nagyobb zúdulásba, mint a bitorolt önállóság elveszthetőségétől való félelem. Nincs a fegyvernek faja, melyhez ilyenkor nem kapdosna. Úgy találjuk azt itt is. Főpont itt az öszszerű igazság, melynek mind az objectiv mind a subjectiv igazságot magában kellene foglalnia, mint alárendelt, egymást kölcsönösen kiegészítő mozzanatok. Ez azon pont, mely ellen az egyoldalúság mindent mozgásba hoz. És nem ok nélkül, mert ezen öszszerűség mellett egészen szárnya-szegetté válnék az a minden más fölé emelkedni akaró önállóság, mely után az egyoldalúság törekszik. Mi lenne akkor azon határozott tartásból, mely minden máshoz való simulásban idétlenséget lát? Vagy valami vagy semmi! Ez ilyenkor az a szabály, mely egyedül tartatik méltónak arra, hogy követessék. Ennek irányadása szülemíti azután e kérdéseket: mi az az öszszerű igazság? miben és mi által tesz arról bizonyosságot, hogy van? mi által igazolja önmagát az ismereten belül? E három kérdés annál kevesebbé maradhat el ilyenkor, minél bizonyosabb, hogy az igazság fejlődésfokainak fölfogása körül sincs még minden a maga rendében. Az igazság fölfogása sincs még minden homály és zavartság alól felszabadítva. Mutatja ezt a philosophia története.

7. §. Történetiek.

Hajdanában a realismus vagyis azon nézet pártoltatott kívülőlág, mely szerint az emberi gondoláson kívül létezik

egy, töle egészen független valóság, mely azonban vagy idealis vagy realis. Az idealis valóság, valóság a tiszta eszmén belül; a realis valóság, valóság a tiszta eszmén kívül.

Soeratesnek különösen, hogy a minden szépet, igazat és jót gyökerében megtámadó sophistákkal szembe szállhasson, egy oly valóságra volt szüksége, mely az emberi subjectiv gondoláson kívül áll. Hogy ezen valóság csak idealis lehetett, és hogy azt csak a fogalomban, az eszmében, az eszmevilágban kereshette, magától értetik. Innen benne a behozási módszer által való elvonatkozás a közvetlen tapasztalás körétől, melyhez a sophisták ragaszkodtak; innen a tisztán fölfogott fogalmak meghatározása után való törekedés.

Platonál a valóság és ennek alapja, az isten, az előre föltett tanmozzanatok közé tartozott. Az isten, mint a világ realis alapja, mindenképen különbözött az eszmétől, mint ugyanannak formalis alapjától. Ő az istent létalaprak, az eszmét ellenben ismereti alaprak tekintette. A neoplatonismus azután Plato realis egységéből idealis egységet csinált.

A középkori nominalismussal szemközt álló realismus nem más mint idealismus, mely az eszmék valóságának vitatása mellett, az azokon kívül gondolt létet tagadta. Valamint Platonál az isten, mint az eszmevilág alapja, csak föltevény: épen oly föltevény a realismuson belül az eszméknek, mint ismereti elveknek valósága, meg az isten, mint ugyanazon eszmék alapja.

Idővel a középkori realismus is más alakot öltött. Azon eszmék, melyek azelőtt a világon és az emberen kívül, az ember gondolásától és tudásától mindenképen függetlenül létezőknek tartattak, későbbben oly eszmék valának, melyek az emberbe eredetileg belé oltattak. Ideae innatae. Sajátképen azokból állott az ember idealis természete, mely rendeltetésénél fogva tartozott oda törekedni, hogy a véges, a korlátozott, a vele szemközt álló világot, ugyanannak megismerésére által, önmagával kibékítse. Az ujkori philosophia szerint az eszme az emberen belül van, nem pedig azon kívül, miként azt a középkori philosophia állította. Ezen megkülönböztető felfogás az, melytől az ujkori philosophia kezdetének, haladásának és végének meghatározása függ.

Ha mindazt összevesszük, a mit az egész emberiségnek, különösen pedig a philosophiának története szellemünk elé állít; s ezt téve, azon alapgézetek és azon irányok után nyomozódunk, melyek a külözködő részekben átszövödnek: úgy fogjuk találni, hogy minden más fölött két alapgézet és két irány tünteti föl a maga jellegző hatalmát. Az egyiknek képviselője a paganismus, a másiké a christianismus. A paganismus szerint a világ, természeténél fogva, tökéletlen, és mivel e tökéletlenség természeti esemény, változhatatlan is egyszersmind. A christianismus szerint a világ nem tökéletlen természeténél fogva, sem e tökéletlenség nem természeti esemény, hanem az ember szabad tettének következménye: tehát nem is változhatatlan. E megváltoztathatásnak azonban szükségképeni föltéte, a tökéletlenségek olhárítása. Az olhárítást pedig csak az képes végrehajtani, a ki a tökéletlenségek elősarjadzásának oka volt. Tehát az ember.

De hogy e végrehajtást kieszközölhesse, önmaga tartozik előbb azzá lenni, mivé saját eszméjénél, saját eredeti rendeltetésénél fogva lennie kell. Tartozik szabad öntudatoságánál és öntudatos szabadságánál fogva szellem illeg ujjá-születni. Így jö el az isten országa, mely elől az érzéki világnak hátrálnia kell. Most tehát már az eszme az ember eredeti és oly birománya, melylyel szemközt az érzéki világ csak eszköz, de a mi különösen megjegyzendő, szükségképeni vagyis észszerűleg áthatandó és célszerűleg értékesítendő eszköz.

Az észszerű áthatás biz onyos elven nyugvó ismereteket, a célszerű értékesítés bizonyos elven nyugvó eselekedeteket szükségel. Ezen elv most az emberben bennlevő eszme: szükséges ennél fogva, hogy az öntudatosan szabad szellem ezen eszmét átvizsgálja; hogy annak tartalmi határozatait, e határozatoknak egymással és magával a szellemmel való megegyezését megismerje, a megismertet pedig érvényre juttassa. Így fejlődik ki a realismusból az idealismus. Így válik a megismert eszme oly elvvé, melynek segedelmével most már azt is meg lehet ismerni, vajon a valóság összhangzik-e és miféle föltételek alatt hangozhatik össze igazán az eszmével. Mondanunk sem kell, hogy mindez a realismust szintűgy mint az

idealismust, tehát az objectivismust szintűgy mint a subjectivismust magában egyesítő concretismus dolga.

Az igazság fogalma így fejlődött keresztül az ön-szülemítte formákon. Érdeklünkben áll, hogy e formákat megérintsük. Az igazság

a) a középkori nézet szerint a valóságnak megegyezése az istenben levő eszmével;

b) az újkor nézete szerint a valóságnak megegyezése az emberben levő eszmével.

c) a legújabb kor nézete szerint a valóságnak megegyezése az istenben és az emberben levő eszmével.

Láthatni ezekből: 1) hogy valamint előbb a valóságnak megegyezését az emberben levő eszmével az istenben levő eszme föltétezte: úgy föltétezi most a valóságnak megegyezését az istenben levő eszmével az emberben levő eszme. Az egyoldalú külszerűséget az egyoldalú belszerűség, ezt meg a kettő egyesülése követte. Az emberben levő tudás előlegessége az istenben levő tudásnak és létnek előlegességét hozta elő. Láthatni továbbá 2) hogy a philosophia történetének harmadik időszaka hozhatta csak elő a real-idealismust és az ideal-realismust, melyekből, mint egymást szükségképen kiegészítő alkatrészekből áll az, a mit concretismusként nevezünk.

E concretismus alapgézete szerint, a philosophiai ismeret magának az önmagáról bizonyosságot tevő igazságnak megnyilatkozása az öntudatosan szabad emberi szellemben. Határai között nem csak az igazság van az ismereti tárgyon és alanyon belül, hanem az ismereti tárgy és alany is belül van az igazságon. Ez teszi magát az objectivismus körében objectiv igazság; ez teszi magát a subjectivismus körében mint subjectiv igazság; ez öleli fel őket önmagának érvényesítése által saját szervezetébe, mint egymást kölcsönösen kiegészítő szükségképeni mozzanatokat.

Válnak pedig ilyenmő mozzanatokká, ha az objectivismus az objectiv igazság érvényesítésekor azzá lett, mivé neki, mint részegésznek, lennie kellett; hasonlólag ha a subjectivismus a subjectiv igazságnak érvényesítésekor azzá lett, mivé neki, mint részegésznek, lennie kellett. Ha ilyenekké lettek, akkor a philosophiának organismusa egyikét sem nélkülözheti; de akkor, mint azonagy organismuson belül egymást

szükségképen feltételező és kiegészítő részegészek, ők sem fognak többé egymással ellenkezni. In regno enim veritatis nulla datur contradictio. Következésképpen, a concretismus határai között sem az egyoldalú objectivismusnak, sem az egyoldalú subjectivismusnak nincs többé helye. És így véget ért azon küzdés is, mely közöttük, a teljes önállóságra való törekedés folytában, bármily alkalommal megújult.

8. §. Folyományok.

E nyilatkozatok megtehetésére volt szükségünk, hogy az eddig előadottakból ama folyományokat kihozhassunk, melyek a methodologiai akadályok elhárításánál iránypontok gyanánt fognak tekintetni.

Kezdjük meg a dolgot a latin mondattal: scientia existit ex cognitionibus et subsistit in ipsis. E mondat szerint nincs tudomány, mely ismeretekből nem állana. Ujjmutatás ez arra nézve, hogy itt a működés összetartó pontját csak az ismeret képezheti. Annyi minden más előtt bizonyos, hogy az ismeretet, bélyegző vonatkozatok nélkül, gondolni sem lehet. Vonatkozik pedig az ismeret 1) a tárgyra, melyet visszatükröz; 2) a tudományra, melynek része; 3) az ismerkedő szellemre, melynek kedvéért a tárgyat a tudomány körében visszatükrözi. Ezek között

1) első a tárgyra való vonatkozás. Minő tulajdonságokkal kelljen a tárgynak ellátva lennie, azt már az előbbiekből láttuk. Hogy azokon felül a tárgy még bizonyos vonatkozások nélkül sem szükkölkedhetik, azt is könnyű átérteni. E vonatkozásoknak közepette találkoznak

a) a tárgy külsőségével. Ehhez tartoznak: α) a tárgy esetleges viszonyai vagyis azok, melyek folytonosan változkodnak; β) a tárgy lényeges vagyis azon viszonyai, melyeken kívül a tárgy nem is létezhetik; γ) az esetleges és a lényeges viszonyoknak egymáshoz való állása, melyen belül majd az esetleges viszonyok célelles, majd a lényeges viszonyok célrokon befolyása gyakorol nagyobb hatalmat a tárgy létfolyamata fölött. Találkozunk

b) a tárgy belsőségével. Ehhez számíttatik itt mindaz, a mi a tárgy már említett tüneményének, lényegének és valóságának mozzanatai közé tartozó. Találkozunk végre

c) a tárgy külsőségének és belsőségének összerűségével, melyen belül az ismeret tárgya viszonyban áll a mindenség valamennyi létezőjével, különösen pedig az általa meghatott és őt ismeretileg visszatükröző emberi szellemmel. Viszonyban áll tehát az ismeret tárgya a lét egész országával, és midőn az ismeret által saját határozottságait visszatükrözteti, közvetve visszatükrözteti a tiszta lét határozatait, valamint azon összefüggést is, melyben a lét országát tevő létezők egymáshoz belsőleg állanak.

2) Az ismeret vonatkozatai között a második azon tudományt illeti, melynek az ismeret része. A tudomány az ismereteket tételek által fejezi ki. A tételek épen úgy, mint az ismeretek, ha tartalmukat nézzük, értékre, tehát becsfokra nézve is különbözök lehetnek. Bizton állíthatni egy bölcsészszel, hogy a tudomány föladványokból táplálkozik, melyek közül ha ez megfejtetett, előlép a másik, ez után a harmadik, a negyedik, és ez így tart, valamíg a tudomány legfőbb feladványa az egyes föladványokban és azok összeműködésének segédelmével tökéletesen meg nem fejtetett. Így válik az egyes ismeret a tudományban taggá, mely csak a többivel együtt tükrözheti vissza minden oldalról azon tárgyat, melyre a tudomány maga vonatkozik.

Ugyde az ismeret, tehát az ismeretekből álló tudomány is oly ideális létező, mely egyfelől a lét országában való világ létezők között önmagát tevő tárgy, másfelől meg az ugyanazon létezők között önmagát tevő szellem által hozatik elő: következésképpen az ismeret nem csak a tárgyra, hanem

3) az ismerkedő szellemre is szükségképpen vonatkozik. E vonatkozáson belül itéli meg a létezőleg tudó és tudólag létező szellem ama viszonyt, melyben a tartalmi oldalak egymáshoz állanak. Itt jönnek elő és döntetnek el a kérdések: a) megegyezik-e a tárgynak összerűleg vett tartalma a tudomány tartalmával? b) megegyezik-e a tudomány összerűleg vett tartalma a tárgy tartalmával? c) minő álláspontokról és minő fejlődéseken tesz bizonyosságot a két tartalom megegyezése a magát összerűleg tevő és ama két tartalomban és azok megegyezésében önmagát határozottan kijelentő igazság eszméje?

És íme a tudomány tartalmával való foglalkodás útján eljutottunk végre azon határozottság alapjához, mely határo-

zottsággal kijelentetett, hogy a philosophia nem is lehet más, mint tudomány.

Ezen alap, maga a tudományokon és ezek között a philosophián keresztül is önmagáról bizonytságot tevő igazság. Veritas est index sui, mondotta már Spinoza.